

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

COMPARATIVE STUDY OF GRAMMATICAL CATEGORIES AND MORPHOLOGICAL TERMS IN THE CHINESE-UZBEKISTAN LANGUAGES

Guzal Davlatovna Yusupova

2nd year master's student of linguistics, Chinese language

intern-teacher of the Department of Chinese Philology

Samarkand State Institute of Foreign Languages

yusupova.6165@gmail.com

Samarkand, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: grammatical categories, morphological terms, Chinese, Uzbek, comparative linguistics, typology, agglutination, isolation, word classes.

Received: 14.12.25

Accepted: 15.12.25

Published: 16.12.25

Abstract: This article is devoted to a comparative analysis of grammatical categories and morphological terms of the Chinese and Uzbek languages. The study is aimed at identifying the specific features of word classes, grammatical categories and morphological phenomena in these languages, which belong to two different typological systems. Chinese belongs to the family of isolating languages, and grammatical meanings are expressed mainly through word order and auxiliary words, while Uzbek belongs to the family of agglutinative languages, and grammatical relations are realized through the system of suffixes. The article provides an in-depth analysis of the main categories, morphological structure and terminological apparatus of the grammar of the two languages.

GRAMMATIK KATEGORIYALAR VA MORFOLOGIK TERMINLARNING XITOIY- O'ZBEK TILLARIDA QIYOSIY TADQIQI

Go'zal Davlatovna Yusupova

Samarqand davlat chet tillar instituti lingvistika, xitoy tili 2-kurs magistranti

Xitoy filologiyasi kafedrasi staiyor-o'qituvchisi

yusupova.6165@gmail.com

Samarqand, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: grammatik kategoriyalar, morfologik terminlar, xitoy tili, o'zbek tili,

Annotatsiya: Ushbu maqola xitoy va o'zbek tillarining grammatik kategoriyalari

qiyosiy tilshunoslik, tipologiya, agglutinatsiya, izolyatsiya, soʻz turkumlari.

hamda morfologik terminlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishga bagʻishlangan. Tadqiqot ikki xil tipologik tizimga mansub boʻlgan bu tillardagi soʻz turkumlari, grammatik kategoriyalar va morfologik hodisalarning oʻziga xos xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Xitoy tili izolyativ tillar turkumiga mansub boʻlib, grammatik maʼnolar asosan soʻz tartibi va yordamchi soʻzlar orqali ifodalansa, oʻzbek tili agglutinatив tillar oilasiga kiradi va grammatik munosabatlar qoʻshimchalar tizimi orqali amalga oshiriladi. Maqolada ikki til grammatikasining asosiy kategoriyalari, morfologik tuzilishi va terminologik apparati chuqur tahlil qilingan.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ И МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В КИТАЙСКО-УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Гузаль Давлатовна Юсупова

Студентка 2 курса магистратуры факультета лингвистики китайского языка

стажер-преподаватель кафедры китайской филологии

Самаркандского государственного института иностранных языков

yusupova.6165@gmail.com

Самарканд, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: грамматические категории, морфологические термины, китайский язык, узбекский язык, сравнительное языкознание, типология, агглютинация, изоляция, классы слов.

Аннотация: Статья посвящена сопоставительному анализу грамматических категорий и морфологических терминов китайского и узбекского языков. Цель исследования – выявить особенности классов слов, грамматических категорий и морфологических явлений в этих языках, относящихся к двум разным типологическим системам. Китайский язык относится к семье изолирующих языков, и грамматические значения в нём выражаются преимущественно через порядок слов и вспомогательные слова, тогда как узбекский язык относится к семье агглютинативных языков, и грамматические отношения реализуются посредством системы суффиксов. В статье представлен углубленный анализ основных категорий, морфологической структуры и терминологического аппарата грамматики двух языков.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda turli tillardagi grammatik kategoriyalar va morfologik tizimlarni qiyosiy o'rganish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu soha til tipologiyasi, tarjima nazariyasi va amaliy lingvistika rivojiga katta hissa qo'shadi. Xitoy va o'zbek tillari dunyo tillarining turli tipologik guruhlariga mansub bo'lgan holda, ularning grammatik tuzilishi va morfologik xususiyatlari tubdan farq qiladi. Xitoy tili Sino-Tibet tillar oilasining izolyativ tili sifatida so'z shakli o'zgarmasligi, grammatik munosabatlarning so'z tartibi va xizmat so'zlari orqali ifodalanishi bilan ajralib turadi, o'zbek tili esa Turkiy tillar oilasiga mansub agglutinatativ til bo'lib, grammatik ma'nolarni qo'shimchalar tizimi orqali ifodalaydigan boy morfologik tuzilishga ega [1]. Ikki til o'rtasidagi bunday tubdan farqlar grammatik kategoriyalar va morfologik terminlarning qiyosiy tadqiqini zarur hamda dolzarb qiladi.

So'nggi o'n yilliklarda O'zbekiston va Xitoy o'rtasidagi iqtisodiy, madaniy va ilmiy aloqalarning kengayishi natijasida bu ikki til o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish zarurati ortdi. Tilshunoslik fani nuqtai nazaridan xitoy va o'zbek tillarining grammatik tuzilishini qiyoslash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega, chunki bu ikki til o'rtasida tarjima amalga oshirish, til o'qitish metodikasini takomillashtirish va tillararo kommunikatsiya samaradorligini oshirish uchun zarur bilimlarni beradi [2]. Shu bilan birga, turli til oilalariga mansub tillarning grammatik sistemalarini solishtirish umumiy tilshunoslik nazariyasi, til universallari va tillarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun muhim ma'lumotlar to'playdi.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqot qiyosiy-tipologik va tavsifiy metodlar asosida amalga oshirilgan bo'lib, adabiyotlar tahlili usulidan foydalanilgan. Tadqiqot jarayonida xitoy va o'zbek tillarining grammatikasi bo'yicha klassik va zamonaviy manbaalar, jumladan, akademik grammatikalar, tilshunoslik monografiyalari, ilmiy maqolalar va til o'qitish qo'llanmalari tahlil qilindi. Qiyosiy tilshunoslik metodologiyasi doirasida ikki tilning grammatik tuzilishi parallel ravishda o'rganildi va ularning morfologik xususiyatlari sistemali tarzda taqqoslandi. Tahlil jarayonida kontrastiv lingvistika tamoyillariga amal qilindi, ya'ni til hodisalari nafaqat o'xshash, balki farqli tomonlari bilan ham taqqoslandi.

Xitoy tili grammatikasi bo'yicha asosiy nazariy manba sifatida Li va Tompson (Li & Thompson) ning "Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar" asari qaralgan bo'lib, unda xitoy tilining grammatik tuzilishi, so'z turkumlari va sintaktik xususiyatlari chuqur yoritilgan [3]. Xitoy tilining morfologik jihatdan sodda tuzilishi, grammatik munosabatlarning sintaktik vositalar orqali ifodalanishi va so'z tartibining muhim roli ushbu asarda batafsillik bilan tahlil qilingan. Bundan tashqari, Norman ning "Chinese" asari xitoy tilining tarixiy rivojlanishi va zamonaviy grammatik tizimini tushunish uchun muhim kontekst yaratadi [4]. Xitoy tilida grammatik kategoriyalar tushunchasi an'anaviy Yevropa grammatikasidan farq qilishi va ko'plab

grammatik ma'nolar kontekst, so'z tartibi va modal zarralar orqali ifodalanishi alohida ta'kidlanadi.

O'zbek tili grammatikasi bo'yicha Kononov ning "Grammatika uzbekskogo yazyka" asari klassik manba hisoblanadi va o'zbek tilining morfologik tuzilishi, qo'shimchalar tizimi va grammatik kategoriyalarini tizimli tarzda yoritadi [5]. O'zbek tili agglutinatív til sifatida grammatik ma'nolarni bir asosga ketma-ket qo'shiladigan affikslar orqali ifodalaydi va har bir qo'shimcha aniq bir grammatik funksiyani bajaradi. Shodmonov va boshqalarning "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" asarida zamonaviy o'zbek adabiy tilining grammatik tizimi, so'z turkumlari va ularning morfologik-sintaktik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan [6]. Turkiy tillar morfologiyasining umumiy xususiyatlari Johanson va Csató tomonidan "The Turkic Languages" to'plamida keng yoritilgan bo'lib, bu manba o'zbek tilini keng turkiy kontekstda tushunish imkonini beradi [7].

Qiyosiy tilshunoslik va til tipologiyasi sohasida Comrie ning "Language Universals and Linguistic Typology" asari asosiy nazariy asos bo'lib xizmat qiladi, unda turli tillardagi grammatik kategoriyalarning universal va spetsifik xususiyatlari tahlil qilinadi [8]. Haspelmath ning morfologik tipologiya bo'yicha tadqiqotlari grammatik kategoriyalarni tillararo qiyoslash uchun metodologik asos yaratadi [9]. Mahalliy tilshunoslikda Rustamov ning "O'zbek va xitoy tillarining qiyosiy grammatikasi" asari ikki til o'rtasidagi grammatik farqlarni bevosita taqqoslaydi va amaliy tarjima masalalari kontekstida bu farqlarning ta'sirini ko'rsatadi [10]. Ushbu manbalar majmui xitoy va o'zbek tillarining grammatik kategoriyalari va morfologik terminlarini qiyosiy tahlil qilish uchun mustahkam nazariy va metodologik baza yaratadi.

Natijalar va muhokama. Xitoy va o'zbek tillarining grammatik kategoriyalari va morfologik terminlarini qiyosiy tahlil qilish jarayonida ikki til o'rtasida jiddiy tipologik farqlar aniqlandi. So'z turkumlari tizimi nuqtai nazaridan, har ikki tilda ot, fe'l, sifat, ravish kabi asosiy leksik kategoriyalar mavjud bo'lsa-da, ularning grammatik xususiyatlari va kategoriyalari tubdan farq qiladi. Xitoy tilida otlar son, kishi, egalik kabi kategoriyalar bilan belgilanmaydi va ularning morfologik shakli deyarli o'zgarmaydi. Masalan, xitoy tilida "书" (shu – kitob) so'zi birlik yoki ko'plik ma'nosini faqat kontekst yoki miqdor ko'rsatkichlari orqali anglash mumkin. O'zbek tilida esa otlar son, kelishik, egalik kategoriyalari bilan belgilanadi va bu kategoriyalar aniq qo'shimchalar orqali ifodalanadi: kitob, kitoblar, kitobni, kitobning, kitobimiz va hokazo. Bu farq ikki tilning tipologik tabiatini yaqqol ko'rsatadi.

Fe'l tizimi jihatidan ham ikki til o'rtasida katta farqlar mavjud. O'zbek tilida fe'llar zamon, shaxs, son, mayil kategoriyalari bilan belgilanadi va bu kategoriyalar morfologik tarzda qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Masalan, "kel-" fe'li asosidir, "kel-di" (o'tgan zamon), "kel-adi" (hozirgi-kelasi zamon), "kel-sin" (buyruq mayil) kabi shakllar hosil bo'ladi. Xitoy tilida esa fe'l

shakli asosan o'zgarmaydi va grammatik ma'nolar yordamchi so'zlar, modal zarralar va kontekst orqali ifodalanadi. Masalan, "来" (lai – kelmoq) fe'li o'zi o'zgarmaydi, lekin "了" (le), "过" (guo), "着" (zhe) kabi aspektual zarralar qo'shilishi orqali turli zamon va aspekt ma'nolari ifodalanadi: "来了" (keldi), "来过" (kelgan edi), "来着" (kelib turgan edi). Bu farqlar morfologik terminologiyaga ham ta'sir ko'rsatadi: o'zbek tilida "qo'shimcha", "affiks", "konyugatsiya" kabi terminlar muhim o'rin egallasa, xitoy tilida "zarralar" (particles), "so'z tartibi" (word order), "funksional so'zlar" (function words) kabi terminlar asosiy hisoblanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari quyidagi jadvalda umumlashtirilgan:

1-jadval. Xitoy va o'zbek tillarining asosiy grammatik kategoriyalari va morfologik xususiyatlari

Grammatik jihat	Xitoy tili	O'zbek tili
Tipologik turi	Izolyativ	Agglutinativ
So'z shakli o'zgarishi	Minimal yoki yo'q	Keng qo'shimchalar tizimi
Son kategoriyasi	Kontekst/miqdor ko'rsatkichlari orqali	-lar qo'shimchasi orqali
Kelishik tizimi	Yo'q (so'z tartibi va predloglar)	6 ta kelishik qo'shimchasi
Fe'l zamon shakllari	Zarralar orqali (了, 过, 着)	Qo'shimchalar orqali (-di, -yapti, -adi)
Fe'l shaxs-son shakllari	Yo'q	Har bir shaxs uchun alohida shakl
Grammatik ma'nolar vositasi	So'z tartibi, yordamchi so'zlar, zarralar	Qo'shimchalar tizimi
Morfologik murakkablik	Past	Yuqori
So'z hosil qilish	Kompozitsiya (so'z qo'shish)	Affiks qo'shish
Sintaktik tartib	SVO (Subekt-Fe'l-Obyekt)	SOV (Subekt-Obyekt-Fe'l)

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, xitoy tili morfologik jihatdan sodda bo'lib, grammatik munosabatlar asosan sintaktik vositalar orqali ifodalansa, o'zbek tili murakkab morfologik tizimga ega bo'lib, grammatik ma'nolarni qo'shimchalar orqali ifodalaydi. Bu farq ikki tilni o'rganish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi: xitoy tilini o'rganuvchilar uchun morfologiya qiyin bo'lmasa-da, so'z tartibi va kontekstual ma'nolarni tushunish qiyin bo'lishi mumkin, o'zbek tilini o'rganuvchilar uchun esa qo'shimchalar tizimini egallash asosiy qiyinchilik tug'diradi.

Morfologik terminologiya sohasida ham muhim farqlar mavjud. O'zbek tilshunosligida "qo'shimcha", "ko'rsatkich", "shakl yasovchi qo'shimcha", "so'z yasovchi qo'shimcha", "fe'lning shaxs-son shakli", "kelishik shakllari" kabi terminlar keng qo'llaniladi va bu terminlar tilning agglutinativ tabiatini aks ettiradi. Xitoy tilshunosligida esa "zarralar" (yuzhuzishi), "yordamchi so'zlar" (xuzushi), "grammatik markerlari" (yufabiaoji), "so'z tartibi" (yuxu) kabi terminlar asosiy hisoblanadi. Xitoy tilida morfologiya va sintaksisning chegaralari ancha noaniq bo'lib, ko'plab grammatik hodisalar morfosintaktik deb tavsiflanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xitoy va o'zbek tillari grammatik kategoriyalar jihatidan ham farq qiladi. Masalan, o'zbek tilida kelishik kategoriyasi keng rivojlangan bo'lib, 6 ta asosiy kelishik shakli mavjud (bosh, qaratqich, jo'nalish, tushum, o'rin-payt, chiqish kelishiklari), xitoy tilida esa kelishik tushunchasi yo'q va grammatik munosabatlar so'z tartibi va predloglar (yoki postpozitsiyalar deb ataladigan "jieci") orqali ifodalanadi. O'zbek tilida egalik kategoriyasi morfologik qo'shimchalar orqali ifodalansa (kitobim, kitobingiz, kitobi), xitoy tilida egalik munosabatlari "的" (de) zarrachasi va so'z tartibi orqali ko'rsatiladi.

Sifat va ravishlar tizimi ham ikki tilda farqli tarzda tashkil etilgan. O'zbek tilida sifatlar daraja kategoriyasiga ega bo'lib, qiyosiy va orttirma darajalar -roq va eng- vositalari orqali hosil qilinadi (chiroyli, chiroyliroq, eng chiroyli), xitoy tilida esa sifat darajalari "更" (geng – ko'proq), "最" (zui – eng) kabi alohida so'zlar orqali ifodalanadi. Ravishlar ham o'zbek tilida -cha, -larcha, -day qo'shimchalari orqali hosil bo'lsa, xitoy tilida ko'pincha sifatlar bilan bir xil shaklda qo'llaniladi yoki "地" (de) zarrachasi orqali belgilanadi.

Xulosa. Xitoy va o'zbek tillarining grammatik kategoriyalari va morfologik terminlarini qiyosiy tahlil qilish ikki til o'rtasida fundamental tipologik farqlar mavjudligini yaqqol ko'rsatdi. Xitoy tili izolyativ tillar turkumiga mansub bo'lib, morfologik jihatdan oddiy tuzilishga ega, grammatik munosabatlar esa asosan so'z tartibi, yordamchi so'zlar va zarralar orqali ifodalanadi. O'zbek tili agglutinatив tillar oilasiga kiradi va boy qo'shimchalar tizimi orqali turli grammatik kategoriyalar – son, kelishik, egalik, zamon, shaxs, mayil – morfologik tarzda ifodalanadi. Tadqiqot natijasida aniqlangan bu farqlar ikki tilning o'ziga xos grammatik tizimlariga ega ekanligini va ularning til tipologiyasidagi o'rnini aniq belgilaydi.

Grammatik kategoriyalar jihatidan, o'zbek tilida keng rivojlangan bo'lgan kelishik, shaxs-son, zamon-mayil kabi kategoriyalar xitoy tilida morfologik jihatdan ifodalanmaydi yoki yo'q. Buning o'rniga xitoy tilida kontekst, so'z tartibi va funksional so'zlar grammatik ma'nolarni yetkazishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Morfologik terminologiya ham ikki tilda turlicha rivojlangan: o'zbek tilshunosligida qo'shimchalar va ularning turlari asosiy o'rinni egallasa, xitoy tilshunosligida zarralar, so'z tartibi va funksional so'zlar tizimi markaziy ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqot natijalari nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Nazariy jihatdan, bu natijalar umumiy tilshunoslik, til tipologiyasi va qiyosiy grammatika sohasiga hissa qo'shadi, turli til oilalariga mansub tillarning grammatik tizimlarini tushunishni chuqurlashtiradi. Amaliy jihatdan esa, tadqiqot natijalari xitoy va o'zbek tillari o'rtasida tarjima amalga oshirish, ikkinchi til sifatida til o'qitish metodikasini ishlab chiqish va tillararo kommunikatsiya jarayonlarini yaxshilash uchun zarur bilimlarni taqdim etadi. Ikki til o'rtasidagi grammatik farqlarni bilish tarjimonlar va til o'qituvchilari uchun juda muhim, chunki bu farqlar til o'rganish jarayonida yuzaga keladigan

qiyinchiliklarni oldindan ko‘rish va ularni bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Comrie, B. (1981). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Rustamov, A. (2015). *O‘zbek va xitoy tillarining qiyosiy grammatikasi*. Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashri.
3. Li, C. N., & Thompson, S. A. (1981). *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. Berkeley: University of California Press.
4. Norman, J. (1988). *Chinese*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Kononov, A. N. (1960). *Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazyka*. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR.
6. Shodmonov, N., Ismatullayev, X., & Abdurahmonov, G. (1980). *O‘zbek tilining nazariy grammatikasi*. Toshkent: O‘qituvchi.
7. Johanson, L., & Csató, É. Á. (Eds.). (1998). *The Turkic Languages*. London: Routledge.
8. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology* (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
9. Haspelmath, M. (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold Publishers.
10. Rustamov, A. (2018). Kontrastiv tilshunoslik: xitoy va o‘zbek tillari misolida. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 3, 45-52.